
Ragadics Tamás

Hagyományos közösségek az ormánsági kistelepüléseken

Az aprófalvas dél-baranyai Ormánság napjainkban egyike a legsúlyosabb problémákkal küzdő magyarországi területeknek, ahol a gettósodás – a települési határokon átlépve – térségi szinten is jelentkezik (Virág 2006: 60–76.). A falvak társadalmi eróziójával összefüggésben gyengülnek az embereket összekötő kapcsok, csökken a helyi erőforrásokon alapuló problémamegoldás lehetősége. Az Ormánság történeti kistája¹ a korábbi évszázadokban (egészen a 19. század második feléig) számos példával szolgált a hatékony lokális együttműködésre és a fenntartható ember–természet kölcsönhatásra, időszakos kirajzásaival az ország más területeit is tápláló, életerős településeket létrehozva (Andrásfalvy 2013: 14–15.). Ezért a tradicionális ormánsági közösségek megismerése, illetve az egyének, családok és kisebb társadalmi csoportok közötti együttműködés alapjainak feltérképezése fontos feladat a migrációs trendek által hátrányosan érintett térségben (Ragadics 2010: 176–178.), ahol a megszakadó kapcsolati hálók nem tették lehetővé a kulturális kontinuitást, s ahol hiányoznak a közösségi kohéziót megteremtő stabil helyi intézmények.

Az ormánsági falvak tradicionális életmódjával számos szak- és szépirodalmi munka foglalkozik. A forrásgazdagság háttérében elsősorban a sajátos egyke-kultúrát találjuk: a térség a 20. század elejétől a tudományos érdeklődés középpontjába került az önpusztító születésszabályozás kérdéskörének nyilvánosságra kerülésével. A két világháború közötti (és részben a mai) figyelem másik oka, hogy az Ormánság egyedi viseletével, népművészetével, szokásaival az ősi magyar kultúra egy szeletét őrzi, ezért a nemzeti oldal szívesen tűzte zászlajára a térség megmentésének ügyét (jellemzően frázisok, ígéretek szintjén). Ugyanakkor a kistérség hátrányos helyzete az elmúlt bő száz év során gyakran teremtett lehetőséget arra, hogy az Ormánsággal – mint az ország társadalmi válságjelenségeit

¹ A kistáj a néprajzban hasonló kulturális, gazdasági, társadalmi és ökológiai tulajdonságokkal jellemezhető területi egység; „akkora terület, amelyen belül létrejön a szakosodott falvak egymást kiegészítő, önálló egysége.” (Andrásfalvy 1978: 240-241)

prezentáló állatorvosi lóval – foglalkozzanak a szociális problémák iránt érzékeny értelmiségiek, kutatók, írók és politikusok.

Jelen tanulmány az ormánsági falvak társadalmi életét a közösségi együttműködés látószögéből vizsgálja a 18. század derekától az államszocializmus kialakulásáig terjedő időszakban. A térség múltjával foglalkozó irodalmi munkákon alapuló vázlatos történeti áttekintés során a következő kérdések kerülnek a középpontba: Mely tényezők jelentették a modern kor előtti időszakban az ormánsági közösségek létrejöttének és működésének bázisát? Milyen hatások érték a történelem során a helyi együttműködéseket? Hogyan változott meg a közösségi kohézió és a lokális társadalom képe a külső hatások (és az indukálódó belső átalakulás) következményeként?

A hagyományos életmódot bemutató munkák közül kiemelkednek Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher Zoltán és társaik *Elsüllyedt falu a Dunántúlon – Kemse község élete* (1936), Kiss Géza *Ormányság* (1937) és ifj. Kodolányi János *Ormánság* (1960) című szociográfiái. A második világháború előtti viszonyok megismerését segítik elő – többek között – Zentai János néprajzkutató (1967, 1979) és Kiss Z. Géza történész (1982, 1988, 1991) írásai. A tradicionális ormánsági közösségek bemutatása elsősorban a fenti művekre támaszkodik.

1. Hagományos ormánsági közösségek az egyke-kultúrát megelőző időszakban

A 20. század első felében az ormánsági településeket vizsgálók szeme előtt már egy megtört, hagyományos életmódját feladni kényszerült, normáiban meggyengült, értékrendjét drasztikusan átalakító, a szétesés útjára lépett helyi társadalom képe bontakozott ki. A 19. század utolsó harmadától megjelenő egyke-rendszer az ember és a természet között évszázadok során kialakult összhang megbomlásának jeleként is értelmezhető (Andrásfalvy 2007: 7–9.).

A Mária Terézia (1740–1780) uralkodásához köthető, az úrbéri rendezést (1767) követő változások, melyeknek hatásai az ormánsági településeken a jobbágyfelszabadítást követően jelentkeztek erősebben, az ártéri gazdálkodás időszakának végét jelentették. Ezt a helyi lakosság által a honfoglalás kora óta alkalmazott gazdálkodási formán és életmódon a

történelem korábbi viharai is nyomot hagytak (Ős-Dráva Program 2007: 11–16.), de gyökeresen nem érintették, alapjaiban nem változtatták meg (Andrásfalvy 2007: 11–21.).

A Dráva árterében fekvő térség lakóinak életét, a megélhetéshez szükséges javak megteremtésének módját alapvetően a természeti környezet adta lehetőségek határozták meg. Mindezt jól példázza a hagyományos építkezés és az „ormákon” (magaslatokon), halászhelyek közelében létesült települések elhelyezkedése is (Szabó E. J. 1937: 15–59.). Az ármentesítési munkálatok kibontakozásáig (az 1780-as évektől) a terület nagy része alkalmatlan volt a szántóföldi gabonatermesztésre, a halban és vadban gazdag ártér azonban bőségesen ellátta a helyi népességet (Kodolányi 1960: 28–42.). A halászat, vadászat és gyűjtögetés (gomba, sulyom, tojás stb.) mellett nagy jelentősége volt az ártéri gyümölcsészetnek is (Lantos 2005: 11–71.). Az erdős, lápos terület az épületek, bútorok és használati eszközök alapanyagaként felhasználható, jó minőségű fával és náddal is szolgált. A megélhetés stabil bázisát az állattartás jelentette. A mocsaras terület kedvezett a magyar szürke szarvasmarha és a mangalica sertés tartásának.²

Az ártérben elhelyezkedő kistelepüléseken a megélhetés érdekében folytatott együttműködés mellett megjelennek azok a hagyományos kohéziós tényezők, amelyek a tradicionális közösségek mindegyikére jellemzőek: a családi, rokoni, baráti és szomszédsági kötelékek, vallás és az ünnepek integráló ereje, valamint a lokális tér közös használatából eredő kapcsolatok.³ Az integrációt megalapozó motívumok szorosan összekapcsolódnak, nem választhatók szét egymástól; alábbi differenciált bemutatásuk a premodern falvak közösségi életének pontosabb megértését szolgálja.

Család, rokoni kapcsolatok

Az ormánsági falvak népessége a 19. század második harmadáig növekvő tendenciát mutat: a felnövekvő gyermek érték, munkaerejével, tevékeny-

² A 19. század legismertebb baranyai sertéspiaca a vajszlói volt (Kodolányi 1960: 32–33.).

³ F. Tönnies klasszikus munkájában a közösséget a vér, a hely és a szellem közösségén alapuló organikus kapcsolatként jellemzi (1983: 9–113.).

ségével hasznos tagja a közösségnek (Elek–Gunda 1936: 38–39.). A kölcsönös segítségek, szolgáltatások rendszere kiterjedt a rokonok széles körére is. A vérségi, leszármazási kapcsolatok, rokonsági fokok pontos számon tartása (ötödízig), megélése az egyes lakodalmakon és temetéseken való részvétellel vált nyilvánvalóvá (Fél–Hofer 2010: 163–178). A vérrokonság mellett természetesen fontos szerepet játszottak a házasság révén létrejövő nászsági, sógorsági és a keresztelőkön szentesített komasági kapcsolatok is.

Lokalitás

Az adott faluban élő népesség közösségi kohézióját megalapozta, hogy a településeket környezetük is önálló egységként kezelte. A világi és egyházi hatalom, valamint más települések számára a falu a maga (jellemzően részleges) társadalmi, gazdasági és jogi önállóságában jelenik meg.⁴ Különösen fontossá válik ez az egység a földesurakkal szembeni birtokvitákban az úrbéri szabályozást és később, a jobbágyfelszabadítást követő területrendezések időszakában.

A települési kötődés hosszú ideig a házasodás rendjét is meghatározta. Az Ormánság történeti listája négy eltérő hagyományú, egymástól identitás szempontjából is elkülönülő, házasodási egységként funkcionáló, a természeti környezet által elhatárolt kisebb területre osztható: Bököz, Ormán (Belköz), Okorvidék, Ormánság (Zentai 1967). A falun kívüli párválasztást elsősorban a települések alacsony lakosság száma indokolta.

⁴ A középkori források tanúsága szerint a nemzeti társadalom képződményeinek tekinthető 11–13. századi faluszerű kistelepüléseket a rokoni kapcsolatok és a gazdasági szervezethez mellé a szociológiai értelemben is közösségnek tekinthetjük (Szabó I. 1966: 8–10.). Ezt támogatták a falu jogi egységére alapozó korabeli rendelkezések is. Például: az utasnak a faluban elvesztett lováért az egész faluközösség tartozott felelősséggel, a tolvajt a falunak kellett kiadnia a király küldöttének stb. (Závodszy 1904: 167–191.) A faluközösséget jogi személyiségként kezelő törvénykezéssel összefüggő kölcsönös kötelezettségvállalás erősítette a *villa* lakói közötti kohéziót. A kistelepülési lokális közösségek kialakulása szempontjából fontos lépcsőfokot jelent a településrendszer stabilizálódása, a helyhez kötött életmód megjelenése. A magyar településképződésben is jelentős a „falumag” funkciót betöltő *aul*-ok megjelenése, amelyek az együtt legeltető, jellemzően azonos téli szállást használó családokat foglalták magukba (Bartha A. 1963: 508–509.). Az állatok állandó felügyelete összefogást és munkamegosztást igényelt.

A lakó- és munkahely faluhatáron belüli strukturáltsága szintén kohéziót teremt: a szomszédság, a településrészi kötődés (alvég, felvég), a kertszomszédság, a halászhelyek és művelés alatt álló földek közelsége összekapcsolja az egymás mellett munkálkodó, egymásra utalt embereket.

Korcsoportok, barátok

A kisebb létszámú településeken komoly köteléket jelent az azonos korcsoporthoz tartozás: az együtt játszó gyermekekből egy csoportban táncoló, udvarló fiatalok, később közösen munkálkodó és ünneplő felnőttek (esetleg házastársak, keresztkomák), majd egymás társaságában beszélgető idősök lesznek (Fél–Hofer 2010: 196–217.). A mezőgazdasági feladatok jelentős részét (pl. szénagyűjtés) kisebb, jellemzően hasonló korúakból álló, ezért hasonló terhelést és munkaütemet vállaló csoportokban végezték (Kodolányi 1960: 41.). A két világháború közötti időszak kutatói még találkoztak azokkal az idős ormánsági emberekkel, akikben élt a hagyományos, kölcsönös segítségnyújtáson alapuló paraszti közösség képe.

Munka

A lokális együttműködést és a helyi társadalom kohézióját – más közösségi képződményekhez hasonlóan – elsősorban a közösen végzett tevékenységek határozták meg a magyarországi kistelepüléseken. A lokális társadalom szerveződésének legfontosabb alapját tehát a megélhetéshez szükséges javak megteremtésében való kooperáció képezte. A családon belüli és nemek közötti munkamegosztás hagyományos rendjét kiegészítette a különböző foglalkozásra specializálódott (pl. halászat, pásztorkodás) családok közötti és a házasulási egységet alkotó falucsoportok közötti, valamint az alföldi és szlavóniai térséggel magvalósuló gazdasági alapú együttműködés (Kiss G. 1937: 43–98.).

A legnagyobb szintű kooperációt a sertéstartás és hizlalás megszervezése igényelte. „A földművelésnél sokkal elébbvalónak és hasznosabbnak tartják a sertésseli kereskedést és annak tenyésztését”- írta Hölbling Miksa 1845-ben (id. Kodolányi 1960: 32.). Az állatok terelése, takarmányozásuk és védelmük megszervezése komoly összefogásra épült. Az ősztől karácsonyig tartó makkoltatáshoz az ormánsági tölgyesek mellett a

szlavóniai erdők termését is felhasználták: a Dráván kompokkal szállították át a sertéseket a Vejtinél, illetve Dráwapalkonyánál található réven. A sertéskereskedelem olyan jelentős bevételi forrássá vált a 19. századra, hogy a közös használatú földek (makkoltatásra alkalmas tölgyesek) elvesztésével a gazdák pénzzel váltották meg a makkoltatási jogot, s emellett – a vízmentesítés előrehaladásával – egyre nagyobb területet használtak kukorica termesztésére (Kodolányi 1960: 33–38.). A sertések őrzését a módosabb gazdák a 19. századtól (az értékesítési lehetőségek kiszélesedésével – főként a vasútvonalak kiépítését követően), megfizetett kanászokra bízták (lásd: Takács Gy. 1986). A közbirtokosság felügyelete alatt álló legelő rendben tartása szintén közösségi feladat, amelyben az egyes családok a legelőn tartott állatok arányában vettek részt.

Az együttműködés természetesen a szokásos mezőgazdasági tevékenységek esetében is megjelent, mindenkor, amikor a feladatok „túl nagyok, vagy túl sürgősek ahhoz, hogy azokat egy személy kezelni tudja” (Warren 1956: 9–11.).

Kodolányi János így ír erről a kooperációról: „Kölcsönös segítséggel végezték a nagyobb munkákat, különösen azokat, amelyeknek természetüknél fogva gyorsan kellett lefolyniuk. Elsősorban a rokonok, szomszédok, jóbarátok szokták egymást támogatni. Segítettek a trágyahordásban, szántásban, de különösen a gabonahordásban és cséplésben. Gabonahordáskor mindenkinek az a törekvése, hogy a munka egy nap alatt elkészüljön, az asztag ne maradjon félben. A nagy munkában a legtöbb gazda segítségre szorult, fogattal, emberi erővel támogatták egymást. Ezt természetesen vissza is kellett adni.” (1960: 40.)

Vallás, ünnepek

Az ormánsági református közösségek állapotáról szóló források jelentős része már a bomlás, az egyke-kultúra időszakában született. A második világháború előtt író szerzők csak nyomaiban találkozhattak a korábbi, erősen integrált közösségekkel: „A faluban megöregedett néhány öregember kedves bensőséges viszonya még ma is kétségbevonhatatlanná teszi azt, hogy a falu még egy nemzedékkel ezelőtt is határozott közösséget jelentett. Ha két ilyen öreg összetalálkozik, megkapóan kedves évődő be-

szélgetésükből élesen ábrázolódnak ki egy együtt dolgozó, együtt szórakozó, együtt kínlódo közösség egyritmusú életének körvonalai.” (Elek–Gunda és mások 1936: 56.) A vallási aktivitás is alacsony szintű, a templomok mérete és szépsége tanúskodik a protestantizmus korábbi kiemelt szerepéről, a vallási élet megtartó erejéről.

A természetnek kitett mezőgazdasági munka erős alapját adja az Istenbe vetett hitnek a hagyományos közösségekben. A visszaemlékezések szerint mezei munkába a templomban végzett reggeli könyörgéssel indultak az emberek (Elek–Gunda és mások 1936: 66–75.). A 19. század közepéig virágzó települések jómódú protestáns felekezetei eltartották lelkészeiket, fenntartották templomaikat.⁵ A falu tekintélyes gazdái tagjai voltak a presbitériumnak, felelősséggel kezelték az egyházi vagyont, rendezve az alkalmazottak (harangozó, kántor-tanító) javadalmazását. Az ünnepnapok az istentisztelet, a pihenés és a közösségi élet napjai voltak. Ilyenkor az emberek kiültek házaik elé, illetve szomszédságoként összejöttek; a fiatal házások szüleiket látogatták (Hofer–Fél 2010: 312–322.). A 19. század végén, 20. század elején még élt a formális vallásosság, alacsony rituális aktivitással: „Egyfelül tehát templomot építenek, áldozatok árán is, másfelül nem látogatják.” (Elek–Gunda és mások 1936: 70.)

A 20. századra bekövetkező sajátos falusi szekularizáció következtében már a külsőségek is kiszorultak a vallási életből. A falvak lakói az elvallástalanodást az első világháború szörnyűségeivel magyarázzák, a vasárnapi gazdálkodást a munkaerő hiányával; a szektásodás és a hagyományos vallásosság gyengülésének hátterében azonban markánsan jelentkezik a tradicionális erkölccsel szemben álló egyházterjedése.

2. Az egyke-rendszer hatása az ormánsági közösségekre

Egyke-kultúra

A 20. század első felében a tudományos közvélemény figyelme több alkalommal terelődött a dél-baranyai reformátusok „önpusztító és nemzetpusztító” gyakorlatára, az egyke-kultúra terjedésére. Az egyke-rendszer szoros összefüggésben van azzal a komoly töréssel, amely az ormánsági népesség

⁵ „Torony nélkül nincs falu.” (ormánsági szólás)

életmódjában következett be a 18-19. században (Kiss Z. 1991). Amikor az úrbéri rendezést és a jobbágyfelszabadítást követően a közös használatú vizek, nádasok, erdők és legelők a földesurak kezébe, az ormánsági falvak pedig a „nagybirtokok halálgyűrűjének szorításába” kerültek, az itt élők elveszítették mindazt, ami addigi létalapjukat jelentette. Ezek a viszonyok hívták életre a tájegység lakóinak sorsát kíméletlenül meghatározó magatartásformák terjedését (Andorka 1975). A korábban biztonságot jelentő természeti-földrajzi pozíció tette lehetővé egy – az országos folyamatoktól elkülönülő – speciális értékrend által megalapozott, torz kultúra kifejlődését, mely rövid távon biztosította a túléléshez szükséges gazdasági feltételeket, néhány emberöltő alatt azonban az „öslakos” népesség drasztikus csökkenéséhez vezetett.

Buday Dezső írása foglalkozik (több cikk után) először összegző tanulmányában a – más településeken is terjedő – egyházterjedés kérdéskörével. A községek elöljáróinak jelentése alapján a kötött nagybirtokok jelenléte és a paraszti birtok egységének megtartása mellett az átgondolatlan véderőtörvényt⁶, a korai házasságkötés szokását és a lakosság körében elterjedt „fényűző” szokásokat, a nők hiúságát említi (Buday 1909: 146–148.).

A születésszabályozás következményei miatt a házasulandó fiatalok (főként a nagyobb számban életben hagyott lányok) párválasztási lehetőségei meglehetősen beszűkültek. Erre a kihívásra szolgált megoldásként a szegényebb, főként sokgyermekes alföldi családokból származó vők beáramlása. A vők mozgása és az egzogám házasságkötés már korábban is bevett gyakorlat volt az Ormánságon belül a falvak kis népességszámából adódó szükségletek (a génállomány frissítése) miatt (Lipp 1986).

A vőrendszer kiegészült az ún. fogadottgyermek-rendszerrel: a gyakran brutális terhesség-megszakítási módszerek alkalmazásának következményeként 19. század végére jelentősen megnőtt a gyermektelen családok aránya a dél-baranyai református falvakban. A jómódú gazdák a szegényebb, többgyermekes családokból „szerezték be” utódaikat.

⁶ A Monarchiában érvényes szabályozás alapján az egygyermekes családok fiai mentesülnek a katonai szolgálat alól (vö.: Koltai 1958: 5.).

A földhöz mint a megélhetés bázisához, valamint az önállósághoz való ragaszkodás⁷ megakadályozta, hogy az ormánsági népesség nagyobb arányban vegyen részt a kivándorlásban, külföldi munkavállalásban, esetleg béresként, summásként keresse meg kenyerét, jóllehet az ország más területein ezek a formák hatékony túlélési stratégiának bizonyultak.

Az egykézés hatására a 20. század elején indukálódott előnyös gazdasági változások alátámasztották a választott stratégia eredményességét, amely ugyanakkor szemben állt mind a hatalom birtokosainak törekvéseivel és ideológiájával, mind pedig a korszak gondolkodását meghatározó keresztény értékrenddel. Ezt a komoly törést csak úgy lehetett áthidalni, hogy az egykézés erkölcsi törvénné vált: akik nem követik, felelőtlenül lemondanak a következő generáció jólétének megalapozásáról. „Az egykéből életrendszer lesz.” (Elek–Gunda 1936: 41–44.) A szokásrendszer terjedése ellenére – talán az eltérő kultúrával rendelkező bevándorlók miatt – az egykézés az Ormánság területén sem vált általánosan elfogadott normává, ahogy ezt a sokgyermekesekre alkalmazott helyi szólások is mutatják.⁸ A terhesség-megszakítások ügyében sem minden esetben alakult ki családi konszenzus, különösen a többgyermekes családokból származó nők esetében. A nagyobb birtokon gazdálkodó „örökösök” béreseket, cselédeket alkalmaztak, így a helyi családok kölcsönös segítségnyújtását megalapozó hagyományos paraszti munka sem válhatott az együttműködés alapjává.

Egyke-rendszer és a helyi közösségek

A gyermekvállalás negatív következményeinek tudatosítása megingatta a helyi közösségek alapjaként szolgáló intézményt, a családot is. A házasság kitolódása, illetve – szükségtelemé válása miatti – elkerülése egyre jellemzőbb a térségben; gyakori a házasságon kívüli szexuális kapcsolat, s előfordul a válás is (Fülep 1984: 5–65.). Az 1930-as évek közepén zajló kemsei kutatás idején a faluban élő 26–32 éves férfiak bő fele még nem kötött házasságot (Elek–Gunda 1936: 51–53.).

⁷ Az egykézés az első időszakban a saját erejéből, saját gazdaságából élő, az önállósághoz és a hagyományokhoz ragaszkodó református gazdák körében terjedt el (Buday 1909: 2–3.).

⁸ Pl. „Annyi gyereke van, mint a göbének.”

A külső és belső feszültségek, a tradicionális református vallás gyakorlásának visszaszorulása, a szekták és kiségyházak megosztó előretörése is aláásták a helyi társadalmak stabilitását. Az egyke-rendszer sajátos individualizmust is létrehozott, erősödött a jólét szerepe: az egygyermekes, illetve gyermektelen családok és az egyedül élők jövedelmük egyre nagyobb hányadát fordították a nagyipar által előállított tartós fogyasztási cikkek, illetve a presztízsjelként viselt, a nagyvárosi divatot képviselő ruhadarabok vásárlására (Fülep 1984: 5–65.).

A két világháború közötti időszak gazdag közösségi életét⁹ az Ormánságban csupán néhány kisebb egyesület (gazdakör, olvasóköri, énekkar, tánciskola) képviselte. Jellemzőjük, hogy kevésbé a helyi társadalom igényeinek és öngondoskodásának produktumai, inkább egy-egy aktív, gyakran a településen kívülről érkező egyéniség szorgalmas szervezőmunkájának eredményei voltak.

A klasszikus szociológia jelentős képviselője, Ferdinand Tönnies által jellemzett, a hagyományos közösségekre vonatkozó összetartó erők (a vér, a hely és szellem közössége) már a 20. század elejére meggyengültek az ormánsági falvakban (Tönnies 1983: 9–56.). A gyermekszám csökkenésével visszaszorultak a családi ünnepek, gyengültek a rokoni kapcsolatok. A szomszédsági viszonyokat az aktivizálódó migrációs trendek (állandóság hiánya) és az egymásrautaltság gyengülése¹⁰ ássa alá, egyszerű házközelséget eredményezve (Elek–Gunda 1936: 55.). A szekularizáció speciális formája és a szektásodás miatt a vallási „szellemi” közösséget megalapozó egyházi alkalmak sem funkcionáltak rendszeres kollektív alkalmaként. Az 1930-as évek kutatói vitalitását veszített, önálló közösségi szerveződésre képtelen helyi társadalmakat írnak le az ormánsági kistelepüléseken. A térségben tevékenykedő református lelkészek eredménytelenül fogalmazzák meg az örökösödésre, mezőgazdasági reformra és az erkölcsi megújulásra vonatkozó terveiket (Kiss Géza 1917, 1928, 1934; Fülep Lajos 1929), érdemi változás nem történik.

⁹ Az egyes településtípusoknak és társadalmi csoportoknak tipikus egyesületei voltak. A falvakra leginkább a hitbuzgalmi egyesületek, gazdakörök, tűzoltóegyletek stb. voltak jellemzőek (vö. Weis 1930).

¹⁰ Az egykézés eredményeként megszerzett földet – a munkával járó terhek csökkentése céljából – több család adja bérbé, ill. részes-művelésbe (Elek–Gunda 1936: 59.).

Népszámmozgások az Ormánságban a második világháborúig tartó időszakban

Buday Dezső munkájában az ormánsági magyar népséget „veszni induló, hanyatló faj”-ként jellemzi: „már sok közöttük az idegen, bevándorolt, vagy cseléd” (Buday 1909: 3.).

A fogyatkozó ormánsági református magyar populáció mellett egyre jelentősebb a 17-18. századtól szigeteken betelepülő katolikus horvát, és a 20. század elején megjelenő, eredetileg ortodox, beás cigány népség térnyerése. A beások – amellet, hogy kézműves termékekkel látták el a falvak lakosságát – az első világháborút követően bémunkásként járultak hozzá az egykézés miatt munkaerőhiánnyal küzdő családi gazdaságok fennmaradásához. Az etnikai viszonyokat tovább árnyalta a német származású gazdálkodók jelenléte, akik az elnéptelenedő falvak területeinek felvásárlásával jutottak birtokokhoz.

Az 1920-as években új elemként jelennek meg a térségben – politikai döntés alapján – az üresen maradt házakba betelepített alföldi nagycsaládok, sokgyermekes frontkatonák. (A hatalom birtokosai bíztak abban, hogy a beáramló magasabb termékenységű csoport pozitív mintaként szolgál majd a gyermekvállalási szokásokat illetően.) A környező uradalom, káptalani földek pusztáin élő cselédség jelentős hányadát is más területekről betelepített családok adták.

A hatalom a földkérdés megoldása, a problémák valódi orvoslása helyett azok elkendőzését választotta.¹¹ A fenti trendek ellenére minimálisnak tekinthető a különböző etnikai és felekezeti blokkok közötti átjárás a második világháborút megelőző időszakban.

¹¹ Mivel az egykézés célja a földbirtok elaprózódásának megakadályozása volt, a kérdés politikai megoldásának tervezete (Kis Géza „Egyke” című 1917-es tanulmánya alapján) a birtok átöröklési rendjének korlátozását vetette fel. Ennek értelmében csak a 3 gyermekes család örökíthette volna a birtok teljes egészét az utódokra. Egyetlen gyermek vállalása esetén a földterület fele, két gyermeknél a harmada szállt volna az államra. Az ormánsági nemzetpusztulástól rettegő Fülep Lajos zengővárkonyi lelkész az amerikai és kanadai kivándorlás helyett a dél-dunántúli betelepülésre buzdítja honfitársait (1984).

3. Összegzés: ormánsági közösségek a szocialista időszakban

A 19. század második és a 20. század első felében lezajlott, főként a birtokok megőrzésének érdekében kialakult egyke-kultúrához kapcsolódó változások következtében megroppantak és jelentősen meggyengültek az ormánsági falvak helyi társadalmi. A lokális közösségek integrációjának a második világháborút követő időszak sem kedvezett. Az államszocializmus évei alatt felerősödtek a térségben a peremhelyzetben lévő, hagyományosan mezőgazdasági foglalkozási struktúrájú kistelepülések válságjelenségei. A kormányzat centralista politikája, a terület elszigeteltsége, határ-mentisége, a magángazdaságok ellehetetlenítése, a szocialista kollektivizáció és iparosítás, a térségben élő cigánysággal kapcsolatos intézkedések tovább rontották az Ormánság esélyeit, fokozták az ország más térségeivel szembeni lemaradását (Kovács T. 2005: 29–52.). A fenti változások hozzájárultak ahhoz, hogy az Ormánság funkció nélküli peremzónává, a szociális problémák és a leszakadó társadalmi csoportok gyűjtőhelyévé váljon. A terület problémáinak kezelése egyrészt komoly külső segítségnyújtással, másrészt a lokális adottságok és sajátosságok figyelembevételével, és a helyi erőforrások aktív bevonásával valósulhat meg. A fejlesztő tevékenység kiemelt területe a helyi társadalmak eróziójának megállítása, aktivitásuk ösztönzése és erősítése. Ebben a munkában fontos szerepet játszanak a térségre jellemző hagyományos közösségek megismerésével kapcsolatos további kutatások is.

Hivatkozott irodalom

- ANDORKA RUDOLF (1975): Az ormánsági születéskorlátozások története. *Valóság* 18 (6), 45–61.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (1978): A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia* 89. 231-243.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (2007): *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása*. Szekszárd, Ekvilibrum.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (2013): Magyarország földjének és népének jelene, múltja és jövője. *Hitel* XXVI/2. 4–24.
- BARTHA ANTAL (1963): A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. *Századok* XCVIII/3. 503–527.
- BUDAY DEZSŐ (1909): Az egyke Baranyavármegyében. Budapest
- ELEK PÉTER–GUNDA BÉLA ÉS MÁSONK (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon: Kemse község élete*. Budapest, Sylvester Rt.
- FÉL EDIT–HOFER TAMÁS (2010): „Mi korrekt parasztok” Hagyományos élet Átányon. Budapest, Korall.
- FÜLEP LAJOS (1984): *A magyarság pusztulása*. Gondolkodó Magyarok Sorozat. Budapest, Magvető.
- KISS GÉZA (1937): *Ormányság*. Budapest, Sylvester Rt.
- KISS Z. GÉZA (1982): *Az ormánsági társadalom fejlődése Mária Terézia úrbérrendezésétől a szabadságharc végéig (1767–1849)*. Kandidátusi értekezés tézisei.
- KISS Z. GÉZA (1988): *Az Ormánsági települések változásai a 18–19. században*. Baranyai levéltári füzetek 102.
- KISS Z. GÉZA (1991): *Ormánsági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalomtörténetből*. Budapest, Akadémiai.
- KODOLÁNYI JÁNOS IFJ. (1960): *Ormánság*. Budapest, Gondolat.
- KOLTA JÁNOS (1958): *Az Ormánság népesedése*. Pécs, MTA DTI.
- KOVÁCS TERÉZ (2005): A sellyei (siklósi-) KSH-térség rövid leírása. In Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52.
- LANTOS TAMÁS (2005): *Dráva menti gyümölcsészet: Tanulmányok a tájhoz alkalmazkodó gyümölcsészetéről*. Drávafok, Ormánság Alapítvány.
- LIPP TAMÁS (1986) szerk.: *Kemse: Részletek az elsüllyedt falu a Dunántúlon c. műből*. Budapest Népművelési Minisztérium.

- RAGADICS TAMÁS (2010): Ormánsági értékek – a kistelepülési társadalmak konfliktusainak tükrében. *Acta Sociologica. Pécsi Szociológiai Szemle* III/1. 174–183.
- SZABÓ ELEMÉR JÓZSEF (1937): Ormánsági települések. *Geographia Pannonica* XXVII.
- SZABÓ ISTVÁN (1966): *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Budapest, Akadémiai
- TAKÁCS GYULA (1986): *Somogyi pásztorvilág*. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- TÖNNIES, FERDINAND (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- VIRÁG TÜNDE (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle* XVI/1. 60–76.
- WARREN, ROLAND L. (1956): Toward a Reformulation of Community Theory. *Human Organization* 15/2. 9–11.
- WEIS ISTVÁN (1930): *A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság. Budapest
- ZÁVODSZKY LEVENTE (1904): *A Szt. István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest.
- ZENTAI JÁNOS (1967): Adatok az Ormánság néprajzi határának megállapításához. *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* 1996. Pécs, 77–80.
- ZENTAI JÁNOS (1979): *Baranya megye néprajzi csoportjai*. Pécs, Dunántúli dolgozatok I.